

OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARININ İNSAN FIGÜRÜ ÇİZİMLERİNİN GELİŞİMSEL AÇIDAN CİNSİYETE GÖRE İNCELENMESİ

**A STUDY ON HUMAN FIGURE DRAWINGS OF PRESCHOOL STUDENTS AND THEIR
DIFFERENCES SHOWED BY GENDER**

Yrd. Doç. Dr. H. Elif DAĞLIOĞLU

G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü
edaglioglu1@gmail.com

Doç. Dr. Ümit DENİZ

G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü
sea_edu2003@yahoo.com

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, okul öncesi dönem çocuklarının insan figürü çizimlerinin cinsiyete göre gelişimsel açıdan incelenerek aralarında farklılıklar olup olmadığını belirlemektir. Araştırma, betimsel model niteliğinde kurgulanmış ve Bolu il merkezinde, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bağımsız anaokulları ve ilköğretim bünyesindeki anasınıflarına devam eden toplam 235 çocuk çalışma grubunu oluşturmuştur. Veri toplamak aşamasında çocuklara çizdirilen insan figürleri, Koppitz'in 5-12 yaş arası çocuklar için kullanılan "İnsan Figürü Çizim" yöntemi ile incelenmiştir. Veriler değerlendirilirken, her yaş grubu kendi içinde olmak üzere, cinsiyet ile her bir item arasındaki farkın incelenmesinde ki-kare testi kullanılmıştır. İstatistiksel değerlendirmelerde, birçok item ile cinsiyet arasında anlamlı farklılıklar olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi dönem, resim gelişimi, insan figürü çizimi

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the human figure drawings of preschool students depending on gender in terms of developmental aspect and to see if there are any differences between the genders. This study was designed as a descriptive model where a total of 235 children in the city of Bolu were included in the study. These children were attending to official kindergartens and primary schools under Ministry of Education. The human figures which were drawn by the children in order to collect data were analyzed through the method of "Human Figure Drawing" of Koppitz used for the children at the age of 5-12. The difference between each item and gender, with each age group separate, was examined through the chi-square test. It was found that there was a correlation between gender and many items in the statistical analyses. The statistical analysis shows that there are significant differences between certain items and genders.

Keywords: Preschool period, drawing improvement, human figure drawing.

1. GİRİŞ

Çocuklar için resim yapmak, kişisel, benzersiz ve yepyeni bir şey yaratmak amacıyla farklı deneyimleri bir araya getiren bir süreçtir. Resim yapma süreci, çocuğun bir düşünceyi, duyguyu, olayı veya gözlemi iletebilmek için, içerik, stil, biçim ve kompozisyon gibi birçok bileşeni sentezleyerek renkleri, biçimleri, çizgileri seçip düzenlemesini gerektirir. Çocukların resimlerinde pek çok farklı unsur ve deneyim bir araya geldiğinden onların bu yaratıcı çalışmalarının basitçe açıklanması ve yorumlanması her zaman mümkün değildir (Malchiodi,1998).

Serbest resim faaliyetinde çocuğun kağıdı kullanım biçimi, resimdeki kompozisyon ve kullanılan renkler, uzman gözlemciler için anlamlıdır. Çünkü çocuk, “resim” yaparken kendini özgür bir “oyun” ortamında hissettiğinden tüm davranışları kendiliğinden doğal gerçekleşmektedir. Bu doğal ortam, gözlemci uzmana, çocuğun gerçek duygularından haberdar olma olanağı vermektedir. Çocuk resimlerinin başlıca önemi, çocuğun düşünce şeklini ve içeriğini yansıtmasıdır (Yavuzer, 1995).

On dokuzuncu yüzyılın başlarında çocukların resimle anlatımlarına ilgi duyan araştırmacılar, çocukların resim yapma gelişimine ilişkin bazı evreler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çocukların resim yapma gelişimine ilişkin yapılan ilk çalışmalarda, çocukların resimlerinin **karalama**, **şematik evre** ve **natüralistik evre** olmak üzere üç gelişimsel evreden geçtiği ileri sürülmüştür. Burt (1921; Akt. Yavuzer, 2000), Goodenough (1926) ve ardından Lowenfeld’in (1947) yapmış olduğu çalışmalar, çocukların resim gelişim evrelerinin farklılaşmasına neden olmuştur. Lowenfeld (1947), yaptığı çalışmalar sonucunda çocukların resim gelişiminin 6 evreden oluştuğunu öne sürmüştür. Lowenfeld’e (1947) göre, bu evreler; karalama (2-4 yaş), şema öncesi (4-7 yaş), şematik (7-9 yaş), gerçeği çizme (9-11 yaş), sahte gerçeklik (10-13 yaş) ve karar dönemidir (ergenlik dönemi).

Kellogg (1969), Amerika Birleşik Devletleri ve otuz kadar ülkeden, bir milyonun üzerinde çocuk resmi inceleyerek, Tablo 1’de de görüldüğü gibi karalamadan dairesel hareketlerin keşfine kadar olan evrede (karalama evresi) yirmi adet şekil olduğunu saptamıştır (Schirrmacher, 1998; Kırıoğlu, 2002).

Tablo 1. Kellogg'un çizim evreleri

1. Karalama		Nokta vuruşlar
2. Karalama		Tek dikey çizgi
3. Karalama		Tek yatay çizgi
4. Karalama		Tek sağa sola yatay çizgi
5. Karalama		Tek kavisli çizgi
6. Karalama		Çok sayıda dikey çizgi
7. Karalama		Çok sayıda yatay çizgiler
8. Karalama		Çok sayıda çapraz çizgiler
9. Karalama		Çok sayıda eğri çizgiler
10. Karalama		Yarım eğri çizgi
11. Karalama		Eğri, bükük kapalı çizgi
12. Karalama		Zig zag veya dalgalı çizgi
13. Karalama		Tek ilmik çizgi
14. Karalama		Çok sayıda ilmik çizgi
15. Karalama		Spiral çizgi
16. Karalama		Üst üste binmiş dolgu çember çizgiler
17. Karalama		Üst üste binmiş çember çizgiler
18. Karalama		Ayrık dairesel çizgiler
19. Karalama		Tek kesilmiş çember
20. Karalama		Hatalı çember

Karalama döneminin sonlarına yaklaşıldığında artık çocukların çizimlerinde insan figürü belirmeye başlar, ancak; bu çizimler çok basit ve eksiktir. İki ile dört yaş arasında çocuklar çizdikleri nesnelere arasında ilişki olduğunu fark etmeye başlarlar. Üç yaşından sonra, çocukların çizimleri, yavaş yavaş kontrollü hale gelerek, temel şekil ve formları ayırt ederek çizme becerileri gelişir. Çocukların insan figürü çizimleri genellikle büyük bir daireye göz, burun ve ağız gibi parçaların eklendiği kocaman bir kafa formundan oluşmaktadır (Yavuzer, 2000). Karalama döneminin sonu ve şema öncesi döneminin başında, çocuklar oldukça tanınabilecek biçimler çizmeye başlarlar. Ancak yine de kesin olarak ne çizdiğini söylemek zordur. Şema öncesi dönemde dairesel ve uzunlamasına çizgiler belirginleşir. Beş yaşında çocukların çizimlerinde artık insanlar, evler ve ağaçlar belirmeye başlar ve rahatça ne çizdiği anlaşılır hale gelir. Bu yaştaki çocukların çoğu, bir kafa ve gövde çizebilirler. Kafada gözler, bir burun, bir ağız olur, kollar ve bacaklar ise, gövdeden çıkar. Burt (1921)'e göre, bu yaşta insan figürü doğru çizilmeye başlanır (Akt. Yavuzer, 2000). Genellikle yüz önden görünümüyle çizilir ve ifadesizdir. Baştan çıkan kol ve bacaklar ve eller parmaklı ya da parmaksız olabilir. İlerleyen yaşlarda, boyun, parmaklar, kulaklar ve göz bebekleri gibi özellikler figüre eklenir. Çocuk 6 yaşına geldiğinde, çiziminde biçimler ve şekiller bir konu etrafında gelişmeye başlar (Yavuzer, 2000; Artut, 2004). Karalama döneminde küçük çocuklar basit karalamalar yaparken, gerçekte algıladıklarından daha ziyade bildikleri şeyleri gelişen becerileri ile sergilerken, karar döneminde perspektifi kapsayan görsel realizmi kazanarak çizgisel gelişimlerini tamamlarlar (Tallandini ve Valentini, 1991).

Golomb (2004), düzenli olarak resim çizme fırsatı verilen çocukların gelişim sürecinin bu evreleri izlediğini bununla birlikte daha önce çizim deneyimi olmayan çocuklara bir kalem ve kağıt verildiğinde yine spontane olarak insan figürü çizmeye eğilimli olduklarını gözlemlemiştir. Golomb (2004), bilişsel gelişim açısından en çok bilginin çocukların insan figürü çizimlerinden elde edildiğini ve çocukların tipik olarak karalamadan ilk temsili şekillere ve formlara, daha sonra da karmaşık insan figürü tasarımlarına doğru ilerlediklerini saptamıştır.

Çocukların çizgisel gelişimlerinden bahsederken, motor gelişimlerini de dikkate almak gerekir. Çocuklar küçük kas motor becerileri ve el-göz koordinasyonu konusunda beceri kazanmaları gerekmektedir. Çocuklar 1-1.5 yaş civarlarında farkında olmadan karalamalar yaparken büyüdükçe farkındalık düzeyleri ve çizim becerileri de giderek artmaya başlar. Bu yaşlarda çocukların karalamaları kol, bilek ve elin mekanik yapısıyla büyük ölçüde ilişkilidir ve kasıtsız olarak ortaya çıkar. Başlangıçta farkındalık ve planlı hareket etme becerileri eksik olabilmesine rağmen karalama yaptıkça çocukların hareketleri daha kontrollü hale gelir (Herberholz, 1985).

Çocukların çizimleri, geçmişten günümüze kadar pek çok değişken açısından incelenmiştir. Bunlardan birisi de cinsiyettir. Yapılan araştırmalarda, özellikle gelişimsel açıdan her bir döneme hatta yaşa göre çizimlerde cinsiyet bakımından aralarında farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Özellikle toplumsal ve kültürel değerlerin büyük ölçüde kız ve erkek çocukların resimlerine yansıdığı gözlenmiştir. Ayrıca çocukların resimle anlatımları, az çok medyadaki ve yazındaki geleneksel roller ve imgelerden ve çocukların temas içinde oldukları yetişkinlerin cinsiyete ait inanç ve değerlerinden etkilenerek şekillenmektedir.

Gelişimsel açıdan bakıldığında çocukların insan figürü çizimlerinde cinsiyete ilişkin özellikler ilk olarak 6 yaşında genellikle giysiler konusundaki tercihlerinde görülmektedir. Kız çocuklar genellikle resimlerinde elbiseler, erkek çocuklar pantolon çizerek cinsiyete ait özellikleri belirtmektedirler yani, çocukların çizimlerine basit ayrıntılar koyarak kızlarla erkekleri ayırt ettiği görülmektedir (Malchiodi, 1998).

Çocukların çizimleri ve bunun, onların gelişim düzeylerini yansıttığına ilişkin görüşler, yaklaşık yüz yılı aşkın bir süredir araştırmacıların dikkatini çekmektedir. İlk olarak, 1877'de Charles Darwin, İngiltere'de küçük oğlu Doddy üzerinde yaptığı ayrıntılı gözlem çalışmalarını bir araya getirmiş ve Corrado Ricci İtalya'da çocuk çizimleri hakkındaki kitap yayınlamıştır (Akt. Yavuzer, 2000). Goodenough'ın (1926), çocuğun insan resmi çizme kabiliyetini temel alarak geliştirmiş olduğu test, aynı zamanda zekâyı ölçen bir araç olarak da nitelenmiştir. Bu test, Harris (1963) tarafından yeniden gözden geçirilerek geliştirilmiştir. Harris ve Goodenough, "Bir İnsan Çiz Testi'nin (BİÇ)" zekâyı değil, zihinsel olgunlaşmayı ölçen bir test olduğunu ve bu testin çocuğun fonksiyonel potansiyeli yerine gerçek potansiyelini belirlemeye çalıştığını ileri sürmüşlerdir. 1940'tan itibaren günümüze kadar çocuk çizimlerine karşı yeni bir ilgi doğmaya başlamıştır. Projektif metot olarak

adlandırılan kişilik çalışmaları, “İnsan Figürü Çizimi’ne (İFÇ)” ne yeni bir boyut getirmiştir. Buna göre, çocukların çizimleri ve çizimlerinde kullanılan boyama özellikleri; onun kişiliği, huy ve davranışlarını yansıtmaktadır (Yavuzer, 2000).

Machover (1949) ve Koppitz (1968, 1984) çocukların yaptıkları çizimleri duygusal açıdan ele alıp incelemiştir. Özellikle Koppitz (1968), çocuklarda birtakım duygusal bozuklukların teşhis edilmesinde “Bir Adam Çiz” yaklaşımından yararlanmış ve özel işaretlerin yorumlanmasında alternatif fikirler öne sürmüştür. Çocuk çizimlerine ilişkin şu ana kadar yapılan araştırmalar incelendiğinde, genellikle üç temel konu üzerine odaklanıldığı görülmektedir. Bunlar; çocukların anlaşılmasında içyapı ve görsel geçerlik (Cox, 1985, 1992), çizilen resimde algı, bilişsel ve motor süreçler (Freeman, 1980), çocukların çizimlerini yorumlamada geçerlik ve güvenilirliktir (Hammer, 1997).

Bu araştırmada, daha çok çocukların çizdikleri resimlerde gelişimsel süreçlerine ilişkin hususlar ele alınacaktır. Çünkü çocuklar çizdikleri resimler yoluyla kendi ifade dünyasından bize doğru bir pencere açmaktadırlar. Bu sayede çocukların yaşları ilerledikçe, okul öncesi eğitim kurumlarına devam ettikçe ve cinsel kimliklerini kazanmaya başladıkça cinsiyet bakımından aralarında insan figürü çizimi konusunda bazı farklılıklar olabileceği düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, okul öncesi dönem çocuklarının insan figürü çizimlerinin cinsiyete göre gelişimsel açıdan incelenerek cinsiyet bakımından aralarında farklılık olup olmadığını belirlemektir. Betimsel model niteliğindeki bu çalışmada, beş ve altı yaş çocukların yapmış oldukları insan figürü çizimlerinin, her bir yaşta, cinsiyet ile ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Bolu il merkezindeki Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bağımsız anaokullarına ve ilköğretim okullarının anasınıfına devam eden 5-6 yaş grubunda toplam 235 çocuk oluşturmuştur. Beş yaş grubu çocukların 56’sı kız, 37’si ise, erkektir. Altı yaş grubuna devam eden çocukların ise, 80’i kız, 62’si erkektir.

Veri Toplama

Çalışma grubunu oluşturan çocuklara renkli kuru boya ya da kurşun kalem sunulmuştur. Ayrıca çocuklara “*senden bir çocuk çizmeni istiyorum, kız ya da erkek olabilir, çocuk olabilir*” yönergesi verilerek resim yapmaları istenmiştir. Çocukların birbirlerinin resimlerinden etkilenmemeleri için bireysel resim yapmaları sağlanmış ya da birbirlerinden uzak oturmalarına dikkat edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada, çocukların resimlerini analiz edebilmek amacı ile Koppitz'in "İnsan Figürü Çizim" yöntemi kullanılmıştır. Koppitz'in İnsan Figürü Çizim (İFÇ) yöntemi, 5-12 yaş grubu çocuklar temel alınarak hazırlanmıştır. İFÇ aracında, çocukların yaş ve olgunluk seviyeleri ile ilgili belirleyici olan gelişimsel kriterler yer almaktadır. Gelişimsel kriterler 5-12 yaş grubunda her yaş düzeyi için 29 başlık altında toplanmıştır. Bunlar;

1. Kafa	11. Boyun	21. İki taraflı bacaklar
2. Gözler	12. Vücut	22. Dizler
3. Göz bebekleri	13. Kollar	23. Ayaklar
4. Kaşlar ve kirpikler	14. İki taraflı kollar	24. İki taraflı ayak
5. Burun	15. Omuzdan inen kollar	25. Profil
6. Burun delikleri	16. Aşağı doğru gösterilen kollar	26. Giyim/bir özellik veya hiçbiri
7. Ağız	17. Dirsekler	27. Giyim/iki-üç özellik
8. Çift dudak	18. Eller	28. Giyim/dört-beş özellik
9. Kulaklar	19. Parmaklar	29. İyi oran
10. Saç	20. Doğru sayıda parmaklar	

Bu kriterler; beklenen, gözlenen, olağan ve olağan dışı olmak üzere 4 kategoride gruplandırılmıştır.

- 1. Beklenen:** Bu kategoride belirli bir yaş seviyesinde İFÇ'nin %86–100'ünde var olan bütün özellikleri içerir. Bu özellikler hemen hemen bütün normal çocukların İFÇ'lerinde mevcuttur. Bunlar, belirli bir yaştaki çocukların figür çizimlerinde gözlenen çizilmesi gereken minimum özelliklerdir. Beklenen kriterlerin varlığından çok yokluğu daha önemlidir.
- 2. Gözlenen:** Bu kategoride belirli yaş seviyesinde İFÇ' de gelişimsel kriterlerin %51–85'inin var olmasıdır.
- 3. Olağan:** Belirli bir yaş seviyesinde İFÇ' de gelişimsel kriterlerin %16–50'sinin mevcut olmasıdır.
- 4. Olağan dışı:** Bu kategoride belirli yaş seviyesinde İFÇ' de gelişimsel kriterlerin %15'inden azının bulunmasıdır. Bununla olağan dışı gelişimsel kriterlerin sadece ortalamanın üstündeki zihinsel olgunluğa sahip olan çocukların İFÇ'lerinde rastlandığı farz edilmektedir.

İFÇ'den alınan puanların hesaplanmasında beklenen ve olağan dışı kriterlerden alınan puanlar ön plandadır. Beklenen kriterler hangileri ise bu kriterlerden hepsinin var olup olmadığına bakılır (Koppitz, 1968).

Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmada, 5-6 yaş çocukları için bireysel insan figürü çizimlerinde beklenen kriterlerin var olup olmadığına bakılmıştır. Her bir yaş kendi içerisinde değerlendirilerek beklenen kriterler ile cinsiyet arasında farklılık olup olmadığı ki-kare testi ile sınanmıştır. Anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır.

3. BULGULAR

Yaş ve cinsiyet değişkeni bakımından okul öncesi dönem çocukların İnsan Figürü Çizimlerine ait bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2 : Yaş ve cinsiyet değişkeni bakımından çocukların insan figürü çizimlerindeki (İFC) başa ait bulgular

Vücut bölümleri	Yaş															
	5 yaş				6 yaş											
	Kız(n: 56)		Erkek (n: 37)		Kız (n: 80)		Erkek (n: 62)									
var	yok	var	yok	var	yok	var	yok	var	yok	var	yok					
n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%					
Kafa	56	100,0	-	-	34	91,9	3	8,1	79	98,8	1	1,3	58	93,5	4	6,5
Göz	55	98,2	1	1,8	33	89,2	4	10,8	75	93,8	5	6,3	48	77,4	14	22,6
Göz bebeği	8	14,3	48	85,7	3	8,1	34	91,9	11	13,8	69	86,3	10	16,1	52	83,9
Kaş	16	28,6	40	71,4	2	5,4	35	94,6	25	31,3	55	68,8	15	24,2	47	75,8
Burun	37	66,1	19	33,9	15	40,5	22	59,5	47	58,8	33	41,3	27	43,5	35	56,5
Burun deliği	3	5,4	53	94,6	3	8,1	34	91,9	8	10,0	72	90,0	8	12,9	54	87,1
Ağız	49	87,5	7	12,5	28	75,7	9	24,3	73	91,3	7	8,8	45	72,6	17	27,4
Çift dudak	8	14,3	48	85,7	2	5,4	35	94,6	18	22,5	62	77,5	9	14,5	53	85,5
Kulak	4	7,1	52	92,9	3	8,1	34	91,9	4	5,0	76	95,0	9	14,5	53	85,5
Saç	51	91,1	5	8,9	23	62,2	14	37,8	70	87,5	10	12,5	38	61,3	24	38,7
Boyun	32	57,1	24	42,9	9	24,3	28	75,7	43	53,8	37	46,3	26	41,9	36	58,1

Tablo 2 devam Yaş ve cinsiyet değişkeni bakımından çocukların İFC’de başa ait ki- kare sonuçları

Vücut bölümleri	Yaş			
	5 Yaş		6 Yaş	
	χ^2	p	χ^2	p
Kafa	4,69	,030*	2,78	,095
Göz	3,56	,059	8,037	,005*
Göz bebeği	,815	,367	,157	,692
Kaş	7,66	,006*	,860	,354
Burun	5,89	,015*	3,23	,072
Burun deliği	,279	,597	,294	,587
Ağız	2,18	,139	8,66	,003*
Çift dudak	1,83	,176	1,44	,229
Kulak	,030	,863	3,80	,051
Saç	11,45	,001*	13,17	,000*
Boyun	9,73	,002*	1,95	,162

Tablo 2’de çocukların insan figürü çizimlerinde başa ait itemlerin yaş ve cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde, 5 yaş grubunda, kız çocuklarının tamamının, erkek çocukların ise %91,9’unun kafa çizdiği görülmektedir. Benzer şekilde, beş yaş grubunda, kaş, burun, saç ve boyun çizimine kızlar, erkeklere göre daha fazla yer vermiştir. Altı yaş grubundaki çocuklarda, kızların %93,8’i erkeklerin %77,4’ü göz çizmişlerdir. Bu yaş grubunda, ağız ve saç çiziminde de kızların oranı erkeklere göre daha yüksek olarak saptanmıştır. Tablo 2 devamda açıkça görüldüğü gibi, istatistiksel olarak, beş yaş grubunda, kafa, kaş, burun, saç ve boyun çizimlerinin, altı yaş grubunda ise göz, ağız ve saç çizimi ile cinsiyet arasında anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir (p<.05).

Tablo 3 : Yaş ve cinsiyet değişkeni bakımından çocukların insan figürü çizimlerindeki gövdeye ait bulgular

Vücut bölümleri	Yaş															
	5 yaş						6 yaş									
	Kız (n: 56)		Erkek (n: 37)				Kız (n: 80)		Erkek (n: 62)							
	var	Yok	var	yok	var	yok	var	yok	var	yok	var	yok				
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%				
Vücut	54	96,4	2	3,6	24	64,9	13	35,1	62	77,5	18	22,5	43	69,4	19	30,6
Kol	35	62,5	21	37,5	14	37,8	23	62,2	48	60,0	32	40,0	24	38,7	38	61,3
İki Kol	34	60,7	22	39,3	12	32,4	25	67,6	47	58,8	33	41,3	23	37,1	39	62,9
Omuzdan kol	16	28,6	40	71,4	2	5,4	35	94,6	14	17,5	66	82,5	8	12,9	54	87,1
Aşağıya kol	15	26,8	41	73,2	5	13,5	32	86,5	12	15,0	68	85,0	8	12,9	54	87,1
Dirsek	2	3,6	54	96,4	1	2,7	36	97,3	-		80	100,0	1	1,6	61	98,4
El	21	37,5	35	62,5	10	27,0	27	73,0	32	40,0	48	60,0	16	25,8	46	74,2
El parmak	19	33,9	37	66,1	5	13,5	32	86,5	28	5,0	52	65,0	17	27,4	45	72,6
Doğru sayıda el parmak	3	5,4	53	94,6	1	2,7	36	97,3	2	2,5	78	97,5	2	3,2	60	96,8

Tablo 3 devam Yaş ve cinsiyet değişkeni bakımından çocukların İFC' de gövdeye ilişkin ki-kare değerleri

Vücut bölümleri	Yaş			
	5 Yaş		6 Yaş	
	χ^2	p	χ^2	p
Vücut	16,40	,000*	1,20	,273
Kol	5,43	,020*	6,33	,012*
İki Kol	7,12	,008*	6,55	,010*
Omuzdan kol	7,66	,006*	,564	,453
Aşağıya kol	2,32	,127	,127	,722
Dirsek	,054	,816	1,29	,254
El	1,10	,294	3,14	,076
El parmak	4,85	,028*	,927	,336
Doğru sayı el parmak	,381	,537	,067	,795

* = p<0.05

Tablo 3 incelendiğinde, beş yaş grubunda, kızların %96,4'ü, erkeklerin ise, %64,9'u gövde çizmişlerdir. Bu fark, istatistiksel olarak da anlamlıdır. Aynı grupta, kol, iki kol, omuzdan kol ve el parmağı çiziminde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde kızların erkeklere göre daha fazla belirttikleri görülmektedir (Tablo 3 devam). Omuzdan kol çizimi, kızlarda %28,6 oranında olmasına karşın erkeklerde %5,4'tür. Altı yaş grubunda ise, kol (kızlarda %60, erkeklerde %38,7) ve iki kol çizimi kızlarda daha yüksek olarak tespit edilmiştir. Bu yaş grubunda da kol ve iki kol çizimi ile cinsiyet dikkate alındığında, aralarında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark olduğu saptanmıştır (Tablo 3 devam, p<.05).

Tablo 4 : Yaş ve cinsiyet değişkeni bakımından çocukların insan figürü çizimlerindeki bacaklara ait bulgular

Vücut bölümleri	Yaş															
	5 yaş						6 yaş									
	Kız (n: 56)			Erkek (n: 37)			Kız (n: 80)			Erkek(n: 62)						
	var	yok		var	yok		var	yok		var	yok					
n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%			
İki bacak	32	7,1	24	42,9	12	32,4	25	67,6	43	53,8	37	46,3	27	43,5	35	56,5
Diz	1	1,8	55	98,2	-		37	100,0	-		80	100,0	-		62	100,0
Ayak	32	57,1	24	42,9	14	7,8	23	62,2	44	55,0	36	45,0	28	45,2	34	54,8
İki ayak	30	3,6	26	46,4	13	35,1	24	64,9	44	55,0	36	45,0	25	40,3	37	59,7
Profil	3	5,4	53	94,6	-		37	100,0	5	6,3	75	93,8	3	4,8	59	95,2
Oran	23	41,1	33	58,9	2	5,4	35	94,6	32	40,0	48	60,0	5	8,1	57	91,9

Tablo 4 (devam) Yaş ve cinsiyet değişkeni bakımından çocukların İFÇ’de bacaklara ilişkin itemlerde ki kare değerleri

Vücut bölümleri	Yaş					
	5 Yaş			6 Yaş		
	χ^2	p	χ^2	p		
İki bacak	5,45	,019*	1,45	,228		
Diz	,668	,414	-	-		
Ayak	3,32	,068	1,35	,245		
İki ayak	3,04	,081	3,01	,083		
Profil	2,04	,152	,131	,718		
Oran	14,41	,000*	18,49	,000*		

* = p<0.05

Tablo 4’de, çocukların İFÇ’de bacaklara ilişkin itemlerin yaş ve cinsiyete göre dağılımı incelenmiştir. Tabloda beş yaş grubunda iki bacak çiziminin kızlarda %57,1, erkeklerde %32,4 oranında gözlendiği görülmektedir. Bu fark istatistiksel olarak da anlamlıdır (Tablo 4 devam, p<.05). Hem beş (kızlar %41,1, erkekler %5,4) hem de altı yaş grubunda (kızlar %40, erkekler %8,1), insan figürü çizimlerinde orana yer verildiği ve yine istatistiksel olarak anlamlı düzeyde kızların lehine fark olduğu tespit edilmiştir (Tablo 4 devam, p<.05).

Tablo 5 : Yaş ve cinsiyet değişkeni bakımından çocukların insan figürü çizimlerindeki giyim ve renge ait bulgular

Giyim ve renk	Yaş															
	5 yaş						6 yaş									
	Kız (n: 56)			Erkek (n: 37)			Kız (n: 80)			Erkek (n: 62)						
	var	yok		var	yok		var	yok		var	yok					
n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%			
Giyim (1parça)	24	42,9	32	57,1	2	5,4	35	94,6	37	46,3	43	53,8	9	14,5	53	85,5
Giyim (2-3 par)	7	12,5	49	87,5	-		37	100,0	15	18,8	65	81,3	4	6,5	58	93,5
Sıcak renk	46	85,2	8	14,8	20	54,1	16	43,2	69	86,3	11	13,8	43	69,4	19	30,6
Soğuk renk	34	60,7	22	39,3	23	62,2	14	37,8	65	81,3	15	18,8	38	61,3	24	38,7

Tablo 5 (devam) Yaş ve cinsiyet değişkeni bakımından çocukların İFÇ’de giyim ve renge ilişkin ki kare değerleri

Vücut bölümleri	Yaş			
	5 Yaş		6 Yaş	
	χ^2	p	χ^2	p
Giyim (1parça)	15,51	,000*	16,06	,000*
Giyim (2-3 par)	5,00	,025*	4,55	,033*
Sıcak renk	9,76	,008*	5,98	,014*
Soğuk renk	,02	,888	6,98	,008*
Giyim (1parça)	15,51	,000*	16,06	,000*
Giyim (2-3 par)	5,00	,025*	4,55	,033*

* = p<0.05

Tablo 5’de görüldüğü gibi, beş yaş grubunda, kızların %42,9’unun, erkeklerin ise, sadece %5,4’ünün insan figürüne bir parça kıyafet giydirdikleri saptanmıştır. Bu yaş grubundaki erkeklerin tamamının figürlerine iki parçalı kıyafet giydirdikleri tespit edilmiştir. Altı yaş grubunda ise, tek parçalı giyim, iki parçalı giyim ve sıcak, soğuk renk kullanımında yine benzer bir şekilde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde kızların lehine çizim özellikleri olduğu belirlenmiştir (Tablo 5 devam, p<.05).

Tablo 6 : Yaş ve cinsiyet değişkeni bakımından çocukların insan figürü çizimlerindeki renk sayısına ait bulgular

Yaş	Cinsi yet	Renk yok	Renk sayısı																
			1 Renk		2 Renk		3 Renk		4 Renk		5 Renk		6 Renk		7 Renk		8 Renk		
		n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %			
5 yaş	Kız (n: 56)	2 3,6	9 16,1	3 5,4	8 14,3	10 17,9	6 10,7	11 19,6	2 3,6	5 8,9									
	Erkek (n: 37)	2 5,4	10 27,0	12 32,4	4 10,8	3 8,1	4 10,8	1 2,7	- -	1 2,7									
6 yaş	Kız (n: 80)	- -	11 13,8	7 8,8	7 8,8	7 8,8	9 11,3	20 25,0	9 11,3	10 12,5									
	Erkek (n: 62)	- -	19 30,6	11 17,7	9 14,5	7 11,3	5 8,1	5 8,1	5 8,1	1 1,6									
5 yaş:		$\chi^2=20,948$;		* = p<.05												6 yaş: : $\chi^2=19,961$;		* = p<.05	

Tablo 6 incelendiğinde, 5 yaş grubunda kızların %3,6’sının, erkeklerin ise, %5,4’ünün resimlerini sadece kara kalem kullanarak çizdikleri belirlenmiştir. Altı yaş grubunda ise çocukların tamamı renkli kalem kullanmıştır. Beş yaş grubunda, genel olarak, kızların erkeklere göre üç ve daha fazla renk kullanmayı daha çok tercih ettikleri saptanmıştır. Altı yaş grubunda ise, dört ve daha az sayıda renk kullanımının erkeklerde, beş ve daha fazla sayıda renk kullanımının ise, kızlar arasında daha yüksek olduğu görülmektedir.

4. TARTIŞMA

Çocukların sanatsal anlatımlarındaki gelişim evreleri onların resimlerini anlamının temelini oluşturmaktadır. Belli yaş grubu için neyin normal ya da beklenir olduğunu bilmek, çocukların resimlerinde neyin olağandışı veya beklenmedik olduğunu görebilmek için bize önemli ipuçları sağlamaktadır. Gelişimsel gözle çocukların resimlerini anlamak, sadece değerlendirme için önemli olan bilgiyi sağlamakla kalmaz, aynı zamanda etkin müdahaleler yapılması için eşsiz ipuçları verebilir.

Okul öncesi dönem çocuklarının gelişimsel özelliklerini belirlemede uygulanan ölçme araçları ne kadar çeşitli olursa, çocuklar hakkında o ölçüde fazla bilgi elde etmek mümkün olmaktadır. Bu noktada çizimler, okul öncesi dönem çocuklarının kendilerini ve çevrelerini algılayışları, yetenek ve ilgi alanları ve bunlarla ilgili yaptıkları gözlemler, aynı zamanda, küçük kas motor becerileri hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Çocuk resimleri, son yıllarda ağırlıklı olarak duygusal-sosyal problemleri tanılamak için klinik amaçlı kullanılmaktadır. Bu araştırmada, klinik amaçlı kullanımdan ziyade okul öncesi dönem çocuklarının insan figürü çizimleri incelenerek bilişsel ve motor gelişimleri hakkında daha ayrıntılı bilgi elde etmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 5-6 yaş grubu çocukların insan figürü çizimleri gelişimsel açıdan cinsiyete göre incelenmiş ve beş-altı yaş grubu çocukların resimleri baş, gövde ve bacaklar olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmiştir.

Başla ilgili olan itemler değerlendirildiğinde özellikle beş yaş grubunda kızların erkeklere göre daha fazla item çizebildiği rahatlıkla söylenebilir. Altı yaşa bakıldığında beş yaşla benzer sonuçlar olduğu ancak cinsiyet açısından aradaki farkın kapanmaya başladığı görülmektedir.

Gövde ile ilgili itemler dikkate alındığında başla ilgili itemlere benzer sonuçlar olduğu görülmekle birlikte altı yaşta aradaki farkın baştaki itemlere göre daha fazla oranda kapandığı söylenebilir. Özellikle kollarla ilgili ayrıntılar dışında altı yaşta gövdeye ait çizimlerde iki cins arasında oldukça benzer çizimler olduğu görülmektedir. Ayaklarla ilgili itemler incelendiğinde de yine yukarıda açıklandığı üzere baş ve gövde ile ilgili bulgularla paralellik gösterdiği sadece çizimlerde iyi oran kullanımı dışında yine cinsiyet arasındaki farkın kapanmaya başladığı gözlenmektedir. Baş, gövde ve bacaklar olmak üzere üç temel bölümde çocukların çizimleri incelendiğinde kızların ortalama %50'sinin erkeklerin ortalama %40'ının bu üç bölümü çizimlerine yansıtılabildikleri görülmektedir. Bir başka deyişle, kızların her üç başlık altındaki çizim özellikleri bakımından erkeklere göre daha başarılı oldukları söylenebilir.

Çocukların çizimlerinde yaş ve cinsiyete göre değişimleri inceleyen araştırmacılardan Bensus, Eliot ve Hedge (1997), çocukların çizimlerindeki gelişimsel ifadelerde yaşlara göre farklılıklar olduğunu bulmuşlardır. Araştırmacılar, çocukların bu farklılıklarının, çevrelerinde bulunan çeşitli objeleri algılama ve belleğe almalarını sağlayarak daha gelişmiş belleğin ve uzamsal yeteneklerinin daha karmaşık çizimler yapılmasına neden olduğunu belirlemişlerdir. Buna paralel olarak, küçük yaş grubu çocukların daha çok çöp adam figürü çizerken yaş ilerledikçe figürlerin insan figürüne benzemeye başladığı yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (Bensus ve ark. 1997; Case 1985; Golomb, 2004; La Voy ve ark. 2001). Ayrıca ince motor becerilerinin 5-9 yaşları arasında hızla geliştiği dikkate alındığında, kronolojik yaşın resim gelişiminde önemli bir faktör olduğu ortaya çıkmaktadır (Cherney ve ark., 2006). Buna ek olarak Case ve Okamoto (1996), yapmış oldukları çalışmada sanat eğitiminin bir program dahilinde uygulandığında ve çocuklara çizim yapmaları için olanak sağlandığında çocukların çizimlerinin giderek daha düzgün olmasına ve daha çok ayrıntıya yer

vermelerine neden olduğu ortaya çıkmıştır. Bir diğer deyişle, yaş arttıkça çocukların çizimlerinde daha fazla göze çarpan özellikler görülmekte ve yapılan çizimler daha gerçekçi özellikler taşımaktadır. Çalışmalardan elde edilen bu sonuçlar araştırmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Beş ve altı yaş grubu çocukların çizdikleri giyimle ilgili itemler ve kullandıkları renkler incelendiğinde figürleri giydirmeye bakımından her iki yaş grubunda da kızların erkeklere göre daha fazla ayrıntı çizdikleri görülmektedir. Cinsiyet açısından aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olması, kız çocuklarının erkek çocuklara göre ince motor becerilerinin daha erken gelişmiş olması ile birlikte cinsel kimlikle ilgili özellikleri resimlerinde daha erken yaşlarda gösterebilme becerisine sahip olmalarından kaynaklandığı düşünülebilir. Konuya ilişkin olarak Malchiodi (1998), altı yaşından itibaren çocukların kızlar ve kadınlar için elbiseler, erkek çocuklar ve erkekler için pantolon çizerek cinsiyet özelliklerini ayırt ettiklerini vurgulamıştır. Diğer taraftan Koppitz (1968), yaptığı araştırma sonucunda kızların erkeklere göre daha fazla vücut parçası ve giyim öğesi içeren çizimler yapmaya eğilimli olduklarını bulmuştur. Ayrıca araştırmacı, kız ve erkekler arasında da klişeleşmiş çizim, orantının kullanımı ve giyim kriterleri açısından da manidar farklılıklar olduğunu gözlemlemiştir.

Cherney ve arkadaşları'nın (2006), 5-13 yaş arası toplam 109 çocuk üzerinde yapmış oldukları bir araştırma sonucunda, kızların erkeklerden daha çok giysi çizdiği, figürlerine tipik olan ayrıntılar (örneğin; tırnak, yapılmış saç, mücevher) ekledikleri ve orantılı insan figürü çizdikleri saptanmıştır. Bu bulgulardan hareketle, araştırmacılar tarafından, ortalamada kızların manidar olarak erkeklere göre daha gerekli olmayan ayrıntılar çizmeye eğilimli oldukları söylenebilir. Bu durum, çocukların özgür çizimlerinde, cinsiyet farklılıkları, kız ve erkeklerin farklı duygularının ve çizdikleri resimle objeleri algılama yollarının farklı olduğunu gösterdiği şeklinde düşünülebilir. Araştırma sonucunda da, kızların erkeklere göre giyimle ilgili özellikler bakımından daha fazla ayrıntı çizmiş olmaları Cherney ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada olduğu gibi iki cinsin farklı duygu, düşünce ve beceri düzeylerine sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Yapılan çalışmada çizimlerde kullanılan renklere bakıldığında, kızların erkeklere göre hem 5 yaş hem de 6 yaş grubunda daha fazla renk kullanmayı tercih ettikleri ve özellikle altı yaşta sıcak ve soğuk renk kullanarak çizim yapma konusunda kızların anlamlı olarak daha fazla bu tip renkleri tercih ettikleri belirlenmiştir.

Çocukların çizimlerindeki renk seçimlerinde kültür, toplum ve geleneklerin etkili olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle okul öncesi dönem çocuklarının renk kullanımında daha cesur ve özgür oldukları görülmektedir (Artut, 2007; Cox, 1992; La Voy, Pederson, Reitz, Brauch, Luxenberg ve Nofisnger, 2001). Çocuk çizimlerinde kullanılan renklerle ilgili yapılan çalışmalarda, kız çocukların erkeklere göre renk seçimine daha çok özen gösterdiği ve kızların yoğun olarak kırmızı, sarı, turuncu gibi sıcak renkleri erkeklerin ise siyah, mavi, yeşil ya da kahverengi gibi soğuk renkleri kullanmaya meyilli oldukları görülmüştür (Malchiodi, 1998; Yavuzer, 1995). Derinlemesine yapılan araştırmalar

sonucunda da sıcak renkleri seçen çocukların çoğunlukla sevecen, uyumlu ve işbirliğine önem veren kişilik özelliklerine sahipken, soğuk renkleri tercih edenlerin iddiacı, çekingen, güçlkle kontrol edilebilen ve uyumsuz davranışlarla dikkat çekmeye çalışan çocuklar olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte ısrarla soğuk renkleri kullanan okul öncesi dönem çocuklarının gerçek duygularını bastırma ve gizleme eğiliminde oldukları belirlenmiştir (Cox, 1992; Malchiodi, 1998; Yavuzer, 1995). Çocukların problem davranışları cinsiyet faktörü açısından incelendiğinde annelerin içe yönelim ve dışa yönelimde kız çocukların erkeklere göre daha fazla sorun davranışlara sahip olduklarını düşünmektedirler. Nitekim okul öncesi dönem çocukları üzerinde Kargı ve Erkan (2004) ile Erol ve arkadaşlarının (1998) yapmış olduğu bir çalışmada, annelerin kızlarda içe yönelim, erkeklerde ise, dışa yönelim sorunları ve davranış örneklerinin gözlendiği ortaya çıkmıştır. Bu sonuca paralel olarak Lonigan ve arkadaşları (1991) ile Satake ve arkadaşlarının (2003) yapmış olduğu araştırmalar sonucunda da kızların erkeklere göre daha fazla sorun davranışlara sahip oldukları belirlenmiştir. Araştırma grubu dikkate alındığında, kızların erkeklere göre daha fazla sıcak ve soğuk renkleri tercih etmelerinde, içlerinde yaşadıkları sosyal ve duygusal dalgalanmaları resimlerine daha kolay ve daha beceriyle yansıtabilmelerinin etkili olduğu söylenebilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Genel olarak bakıldığında araştırmaya alınan çocukların resimlerinde baş ve gövdeye ilişkin itemlerde, beş yaş grubunda kız ve erkek çocuklar arasında daha fazla farklılıklar mevcut iken, altı yaş grubunda bu itemlerde kız ve erkek çocuklar arasındaki fark azalmaktadır. Ayaklarla ilgili itemler incelendiğinde de yine baş ve gövdeye ait çizimlerle benzer sonuçlar elde edildiği sadece çizimlerde iyi oran kullanımı dışında yine cinsiyet arasındaki farkın kapanmaya başladığı gözlenmektedir. Bu durum, çocukların insan figürü çiziminde, üç ana bölüme ait itemler ile cinsiyet arasında ilişki olabileceğini ve kız çocuklarının erkek çocuklara göre insan figürü çiziminde daha hızlı gelişim gösterdiklerini düşündürmekle birlikte, yaşın artması ile bu farkın azaldığını da göstermektedir. Aynı grupta, kız çocukların tamamı kafa çizerken, beş ve altı yaşta erkek çocukların küçük bir kısmının kafa çizmemiş olmaları bu çocukların henüz karalama dönemini tamamlamamış olabileceklerini ya da herhangi bir nedenle bu yaşa kadar resim yapma konusunda yeterince deneyim kazanamamış olabileceklerini akla getirmektedir. Çocukların çizimlerinde giyim ve kullandıkları renklerle ilgili ayrıntılar incelendiğinde kızların erkeklere göre her yaş grubunda daha fazla parça giysi ögesi çizdikleri ve kendilerini daha fazla renk kullanarak ifade etmeye çalıştıkları görülmüştür. Ayrıca çocukların kullandıkları renkleri incelendiğinde beş yaş grubu çocuklarda sıcak ve soğuk renk kullanımında cinsiyet açısından farklılık bulunmazken, altı yaşta sıcak ve soğuk renklerin her iki grupta da kızlar tarafından daha fazla tercih edildiği belirlenmiştir. Bu sonuçlar kız ve erkek çocukların farklı duygu ve düşüncelere sahip olmalarından ve kızların yaşadıkları sosyal ve duygusal dalgalanmaları erkeklere göre resimlerine motor becerilerini daha ustalıkla kullanarak yansıtabildiklerinden kaynaklandığını düşündürmüştür.

Araştırmada elde edilen bu sonuçlar ışığında aşağıdaki öneriler sunulabilir;

- Okul öncesi dönemde, çocukların ince motor gelişimi ile ilgili becerilerini geliştirecek etkinliklere daha çok yer verilerek bizzat çocukların aktif olduğu etkinlikleri yapmalarına izin verilmesi,
- Çocukların resim yapmaları için öğretmen ve ebeveynlerin iyi bir model olmaları ve çocukları ile birlikte resim çizerek onların motivasyonunu arttırmaları,
- Öğretmenlerin, çocukların çizimlerini değerlendirme aracı olarak kullanabilmeleri için bilgilendirilmeleri,
- Çocukların çizdikleri resimlerin belirli aralıklarla toplanarak gelişimsel açıdan gösterdikleri ilerlemenin belirlenmesi, onların gelişimlerinin bütünüyle görülebilmesi açısından son derece önemlidir.
- Daha sonra yapılacak araştırmalarda, okul öncesi eğitim alma süresi, okul öncesi eğitim kurumunun türü, farklı gelişen çocukların çizimleri dikkate alınarak, çocukların resim gelişimlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi yararlı olabilir.

KAYNAKÇA

- Artut, K. (2004). Okul Öncesi Resim Eğitiminde Çocukların Çizgisel Gelişim Düzeylerine İlişkin Bir İnceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13(1), 223-234.
- Artut, K. (2007). *Okul öncesinde resim eğitimi*. Ankara: Anı yayıncılık
- Bensur, B.J., Eliot, J., & Hedge, L. (1997). Cognitive Correlates of Complexity of Children's Drawings. *Perceptual and Motor Skills*, 85, 1079-1089.
- Case R., & Okamoto, Y. (1996). The Role of Central Conceptual Structures in The Development of Children's Thought. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 246 (61), 1-2.
- Case, R. (1985). *Intellectual development: Birth to childhood*. Orlando, FL: Academic Press.
- Cherney, I. D., Seiwert, C.S., Dickey, T.M. ve Flichtbeil, J.D. (2006). Children's Drawings: A mirror to their minds. *Educational Psychology*. 26(1), February, p:127-142
- Cox, M. V. (1985). One object behind another: Young children's use of array-specific or viewspecific representation. N. H. Freeman & M. V. Cox (Eds.), *Visual order: The nature and development of pictorial representation* (pp. 188-200). Cambridge UK: Cambridge University.
- Cox, M.V. (1992). *Children's drawings*. Harmondsworth, UK: Penguin.
- Erol, N., Kılıç, C., Ulusoy, M., Keçeci, M. ve Şimşek, Z. (1998). Türkiye ruh sağlığı profili raporu. *T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü*, Ankara.
- Freeman, N.H. (1980). *Strategies of representation in young children: Analysis of spatial skills and drawing processes*. London: Academic Press.
- Golomb, C. (2004) *The child's creation of a pictorial world*. Mahwah,Nj:Lawrence Erlbaum Associates.
- Goodenough, F. (1926) *Measurement of intelligence by drawings* (New York, NY, Harcourt, Brace & World).

- Hammer, E.F. (1997). *Advances in projective drawing interpretation*. Springfield, IL: Thomas.
- Harris, D. B. (1963). *Children's drawings as measures of intellectual maturity: revision and extension of the Goodenough Draw-a-Man Test*. New York: Harcourt, Brace And World, Inc.
- Herberholz, D.W.(1985). *Developing artistic and perceptual awareness: Art practice in the elementary classroom*.(5th edition) W.C. Brown (Dubuque, Iowa).
- Kargı, E. ve Erkan, S. (2004). Okul öncesi dönem çocuklarının sorun davranışlarının incelenmesi (Ankara il örneği). *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 27 (135-144).
- Kellogg, R. (1969). *Analizing children's art*. Palo Alto. CA: Mayfield.
- Kırışoğlu, O.T. (2002). *Sanatta eğitim*. 2. Baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık,
- Koppitz, E. M. (1968). *Psychological evaluation of children's human drawings*. New York: Crune and Stratton.
- Koppitz, E. (1984). *Psychological evaluation of human figure drawings by middle school pupils*. London: Grune &Stratton.
- La Voy, S. K. Pederson, W. C., Reitz, J. M., Brauch, A. A., Luxenberg, T.M., & Nofisnger, C.C. (2001). Children's drawings: A cross-cultural analysis from Japan and the United States. *School Psychology İnternational*, 22, 53-63.
- Lonigan, C.J., Shanon, M.P, Finch, A.J., Daugherty, T.K., ve Taylor, C.M. (1991). Children's reactions to a natural disasters: Symptom severity and degree of exposure. *Advances in Behavior Research and Therapy*, 13, 135-154.
- Lowenfeld, V. (1947). *Creative and mental growth*. New York: Macmillan.
- Machover, K. (1949). *Personality projection in the drawings of the human figure*. Springfield IL: C C Thomas.
- Malchiodi, C.A. (1998).*Çocukların resimlerini anlamak* (çev: T. Yurtbay) İstanbul: Epsilon Yayıncılık
- Satake, H., Yoshida, K., Yamashita, H., Kinukawa, N. & Takagishi, T. (2003). Agreement between parents and teachers on behavioral/emotional problems in Japanese school children using the child behavior checklist. *Child Psychiatry and Human Development*, 34 (2), 111-126.
- Schirmmacher, R. (1998). *Arts and creative development for young children*. USA, Delmar Publishers Inc.
- Tallandini, M. A., & Valentini, P. (1991). Symbolic prototypes in children's drawings of schools. *Journal of Genetic Psychology*, 152, 179-190.
- Yavuzer, H. (1995). *Resimleriyle çocuk*, , 5. Baskı. İstanbul:Remzi Kitabevi
- Yavuzer, H. (2000). *Resimleriyle çocuk*. 8. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi,